

83.3(5)43
А37

АРХИВТІК
ҚОР

Сарбас Ақтаев

Алтын
қалам

Сарбас Ақтаев

83.3(54a3)+

A37

АЛТЫН ҚАЛАМ

Шығармашылық шырай

АЛМАТЫ
“ЖІБЕК ЖОЛЫ”
2004

844 542-4

ББК 84 ҚАЗ 7

А 37

*Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігінің
бағдарламасы бойынша шығарылып отыр*

Пікір жазған
Талғат Кіршібаев

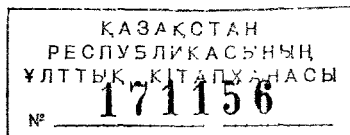
Ақтаев С.

А 37 Алтын қалам. — Алматы: “Жібек жолы” баспа үйі,
2004. — 352 бет.

ISBN 9965-637-37-7

Қаламгерлер жайында жиі қалам тербеп жүрген көрнекті жазушы Сарбас Ақтаевтың бұл еңбектері біраз жылдардың жемісі. Автор онда әрбір қалам еңбеккерінің шығармашылық шырайын жасап, әдебиетіміз бен мәдениетімізде алар орнын айқындап, айшықтап беруге талпынған. Шығармалардың пікірі байыпты да ұстамды, тілі көркем де кестелі.

ББК 84 ҚАЗ 7

А $\frac{4702250200}{430 (05) 04}$ хабарланбаған — 2004

ISBN 9965-637-37-7

©Ақтаев С., 2004

I. Асыл сөздің арнасы

Абай Құнанбаев

Жамбыл Жабаев

Мұхтар Әуезов

Науан хазірет

Есенбай Сасанұлы

Ғабит Мүсірепов

Жақан Сыздықов

Мұхит Мерәліұлы

Нарманбет Орманбетов

ДАЛАНЫҢ ДАРА ДАНАСЫ

Ұлттың екінші атауы іспетті ерекше бір тарихи тұлғалар болса керек. Қазақ халқының сондай дара тұлғасы, дана тумасы ұлы Абай екенінде дау жоқ. Қазақ десе — қазір айдай әлем алдымен аузына Абайды алады, Абай десе әркімнің-ақ ойына оның қалың елі — қазағы оралады. Бүгінде бұлар бір сабаққа сықаса өскен екі гүлдей жарыса көз тартып, біте қайнасып кеткен егіз ұғым. Абайсыз — қазақты, қазақсыз Абайды көз алдына келтірудің өзі қиын. Өйткені Абай жалпақ жұртты жақсылыққа үйретіп, жамандықтан жиренткен өз халқының кемеңгер ақын-шешені, кең толғар дана көсемі.

Оның шалқар дария шабытынан туған таңғажайып шығармалары ондаған ұрпақтың саяз тартып, сарқылуды білмес жан азығының көусар бұлағы, сөнбес шырағы. Абайдың асыл сөзі, ақыл сөзі қазақ баласының санасына ана сүтімен сіңіп, бірі ойын, бірі бойын өсіретін қасиет қайнары. Айлар ағып, жылдар жүйткіп, заманалар өзгеріп қоғамдық санада күрт сапырылыстар пайда болған сайын алып ақынның терең мәнді туындылары жақұттай алуан қырымен жарқырап, бағдар тұтар темірқазығындай тың биіктерге шақырады да тұрады.

Абай қазақтың ақыл-ойы талай ғасыр тебірене толғатып, емірене толғанып, өмірге бір-ақ әкелген бірегей тұлға. Ол біртуар ұлы ақын ғана емес, кемел ойлы ғалым, кенен дарынды жазушы, терең білімді тарихшы, әуез әлемін жаңғыртқан сазгер, құқық қағидасын қалыптастырған заңгер, халық қамын жеген қайраткер, яғни сегіз қырлы, бір сырлы бітімі бөлек дария.

Баурайында тұрған таудың биіктігі, жанында жүрген жанның ұлықтығы білінген бе! Тындаушысынан тұтас бір дәуір бұрын туып, жұрттың ойы жетпеген жерге көзі жеткен оны заңғар биікте тұрға-

нын кезінде замандастары жыға тани алған жоқ. “Мыңмен жалғыз алысып, соқтықпалы соқпақсыз жерде өскен” оның тыңнан жол тартуына тура келді. Қанау мен тонаудың тұзағына ілініп, қорлық пен зорлықтан запы шеккен қайран жұртын қанды шенгелден құтқарудың амалын іздеп, елінің арайлы ертеңін көксеріп, көкірегі қарс айырылып, терең толғанды! Қапас құрсауынан құтқарар күш халықтың өз ақыл-ойы, қайрат-жігері, қарекет-қимылы екенін біліп, оны алтыбақан алауыз болмай, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығаруға шақырып, бірлікке, тірлікке үндеді ұдайы. Құлдықтың қыл бұғауынан құтылудың бір жолы — отарлап тізе батырып отырған елдің өнер-білімін, тілін менгеріп, өзін енді қайтып қорлатпайтын деңгейге көтерілу керек деп ұқты. Абайдың сол ақылы қандай көрегендік десеңізші. Ал оның елді адал еңбекке, оқу-білімге, елдікке үндеген ақыл-кеңесі өз алдына бір төбе.

Ең алдымен Абай — қазақтың қазіргі ұлттық әдебиетінің іргетасын қалаған классик. Ол қазақ жырын жаңа мазмұнмен байытып қана қоймай, оған тыңнан түр енгізіп, екпін-ырғағын өзгертіп, соны серпін әкелді. Бунақ бұзып, ырғақ қуып, қыздырмалы қызыл сөзге салынып кетпей, қашан да өмір шындығына тура қарап, ақиқатты ашып айтып отырды. Даланың дара данасын орыс, қазақ оқырмандарына түнгыш таныстырған Әлихан Бөкейхановтан кейін оның ақындығы туралы пікір білдірген Ахмет Байтұрсынов айтқандай, Абайдың өлеңдері қазақтың басқа ақындарының өлеңдерінен артықтығы өрнәрсенің бергі жағын алмай, арғы асылын қарап сөйлеген... Сөздің ажарына қарамай, сыпайылығына қарамай, өрнәрсенің бар қалыбын сол қалпында дұрыс айтуды сүйген. Яғни кез келген сөзді шырайлы, ажарлы етуге ойдың тереңдігі, оралымның шеберлігі керек. Ұлы ақынның ойлы, отты жырларын қайта оқығанда заман ауанынан аса алмай, саясат сойылын соғып, әсіре қызылға әуестеніп, кезінде бәрін боямалап көрсетуге тырысқанымыз үшін бетімізден отымыз шығады.

Абай кемел суреткерлікті терең ойшылдықпен, арынды ақындықты ақылман даналықпен астастырған айтулы кемеңгер. Мейлі ол өскен ортасының мұнын мұндасын, не жалындаған жастық шағын жырласын, мейлі туған табиғатының таңғажайып сырына үңілсін, не жаратқан ие — жаппархакқа жүгінсін, мейлі халқының өткені мен ертеңіне көз жүгіртіп, қоғам мен адам арасындағы алуан түрлі қарым-қатынасты зерде елегінен өткізсін, — соның бәр-бәрінде оның ой тереңдігі, пікір кемелдігі мен мұңдалап тұрады. Сондықтан оның ең алдымен ақын екендігін айта отырып, дүние

танымында сананың орны ерекше екенін мойындау ләзім. Оның дүниеге көзқарасы өзін қоршаған ортаны бөле-жармай тұтас қабылдауынан көрінеді. Ол өз дәуірінің тұнып тұрған әлеуметтік қайшылықтарын көзімен көріп, ауыртпалығын көңілімен көтере отырып, қоғамның рухани өмірінде төңкеріс жасар, сапалы өзгерістер енгізуге ден қойған дауылпаз ақын.

Рухани даму қоғамдағы түбегейлі өзгерістерді, тың сілкіністерді қажет етіп отырғанын қазақ қырында жұрттың бәрінен бұрын түйсініп, қарекет жасаған да Абай. “Менсінбеуші ем наданды, ақылсыз деп қор тұтып, түзетпек едім заманды, өзімді тым-ақ зор тұтып” деуі тіпті де тегін емес. Кесек айтқанмен кекірт сөйлемей, халқының камын күнірене толғауды, күні-түн ойлауды ол азаматтық борышым деп білді. Жалпақ сахара сөзіне жаппай құлақ түрген ел данасы, ер дарасы Абайдың халқы үшін қабырғасы қайысып, дүниедегі жақсы мен жаманды саралап, замана дертінің емін іздеген тұста осылай торығатын да сәті баршылық. Себебі ол өзі өскен елін, кіндік кескен жерін қалтқысыз сүйіп, оның суығына тоңып, ыстығына күйіп дамыл-тыным тапқан жоқ.

Ұлы Абай мұрасы кейінгі кенже ұрпақ үшін қазақ халқының қатпар-қатпар тарихы тәрізді, зерттеушілер ой түренін әлі де терең қарпып сала алмай, қойнау-қыртысы ашылмай жатқан тың іспетті. Оның азды-көпті зерттелгені негізінен өлеңдері десек, соның да терең түбіне, қатпарлы қойнауына еркін бойламай, күні бүгінге дейін сырт бітімін, түр өрнегін, тіл мәнерін ғана қызықтап жүрген тәріздіміз. Жетпеген жеріміз, шықпаған шебіміз қаншама! Абай — қазақ жырында төңкеріс жасаған жаңашыл ақын, яғни реформатор. Жеті және он бір буынды өлең жолдарын тың мазмұнмен толыстырып, көркемдігін кемелдендіре отырып, қыруар жаңа түр тапты. Алтыаяқ, сегізаяқ сияқты әуенге де, әуезге де бейімді ырғақтар мен ұйқастар жасады. Өкінішке орай, өлеңге Абай енгізген сол жаңа түрді ой айтуға ыңғайсыз деген желеумен кейінгі толқын ақындар пайдаланбай жүр. Өйткені оны жете зерттеп, мәнін ашып, әрін енгізу жағы жеткіліксіз.

Зерделеп зерттесе бұлардан басқа да жаңалық табуға болады. Мәселен, ақынның барлық жинақтарында Лермонтовтан аударған “Әм жабықтым, әм жалықтым” атты өлең күні осы уақытқа дейін алты жолмен ғана беріліп келеді. Ал жітірек зер салып, үңіле қарасақ, бұл сегізаяқтың екпін-ырғағы бөлекше тың бір түрі екеніне көз жеткізесің. Бірінші, төртінші жолдарын екіге бөліп жазса, ырғағы

да, ұйқасы да өзгеше сегізаяқтың жаңа бір түрі жарқырап шыға келеді.

Нанбасаңыз, оқып қараңыз:

*Әм жабықтым,
Әм жалықтым
Сүйеу болар кай жігіт,
Көңілден кеткен соң тыным?
Әм сүйіндім,
Әм түңілдім,
Үнемі кеткен үміт,
Өткен соң бар жақсы жылым?*

Күні кешеге дейін Абайдың ғақлия қара сөздері зерттелмей жатты. Кейбіреулер оны құрғақ уағызға жорыса, енді біреулері мақал-мәтелдің жиынтығы деп ұқты. Ой көзін сап, енді бағамдар болсақ, оның қырық бес сөзінің әрқайсысы бөлек-бөлек, көлемді-көлемді еңбектерге арқау болғандай ұлы ойлар екен. Былайша айтқанда, тұнып тұрған философия. Қазіргідей әр сөзіне түсініктеме берумен тынып қалсақ, келер ұрпақтың бетіне қалай қарарымыз неғайбыл. Ал енді “Қарамола ережесін” жазып, қазақтың “Қасым салған қасқа жолын”, “Есім салған ескі жолын”, Әз Тәукенің “Жеті жарғысын” ой сүзгіден қайта өткізіп, өз заманына орай жаңадан өмір қағидасын жасақтап берген Абайдың заң шығарушылық қызметі бертінге дейін ауызға алынған жоқ. Мысалға, сол Ереженің 32-ші бабын алайықшы. Онда “Суға кетіп бара жатқандарға, өрт уақытында немесе сол тәрізді апатқа ұшырағандарға көмектеспегендер бір тоғызбен айыпталады” деп жазылған. Біз болсақ қой, бүгінде көз алдымызда біреуді біреу пышақтап жатса, “пәледен машайық та қашқан” деп жалт беріп тайып тұрамыз. Болмаса үндемей қаламыз. Асылы, немқұрайдылық ең зарарлы зауал. Абай әзірлеген сол заң Ережелерін бүгінгі таңның талабы тұрғысынан екшеп, ой елегінен және бір өткізіп, жаңғыртар болсақ, бөлек кітап етіп басып шығарсақ, заңға шөліркеп отырған замандастарымызға қанша пайда тигізер едік.

Қазір кез келген жерде “Бағыт-бағдарымыз айқын емес, идеология атымен жоқ” деп байбалам салушылар аз ұшыраспайды. Ал Абай шығармалары қалай өмір сүріп, еңбек стуге үйрететін өмір оқулығы емес пе! Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев айтқандай, қазір біз халықтардың, мемлекеттердің бірлігі жөнінде жиі айтып, демократиялық қоғам мен нарықты экономиканың негізін қалап жатырмыз. Осылардың көбі жайында өз кезінде Абай айтып кеткен

ғой, ал оның шығармашылық мұрасы бірліктің берік идеологиясы. Сондықтан ол қазақ халқынан басқаларға да баға жетпес қазына.

Демек, тығырыққа тіреліп, қиналған сәтте көзі ашық, көкірегі ояу кез келген азамат Абайға жүгінсе, жол таппай қоймайды. Оның дана ойлары, даңғыл жырлары — қиналғанда желеп-жебеп, қысылғанда медет берер рухани күш. Сол себепті де ұлы ақынның мол мұрасы ұрпақтан ұрпаққа мұрас болып, ғасырдан ғасырды көктей өтіп, жалғасып кете бермек. Өз Абыздың шабытты шығармаларының шипалы бастауы, нәрлі кәусар көзі туған халқы болса, ол да сол халықпен бірге жасарып, жайнап, жырман сепкен игілік ұрығы кең сахарада жапырақ жайып, қалың жыныс-нуға айналары күмәнсіз.

Өмірімізді өлеңімен өлшесек, кемеңгер ақын өлмес ой-пікірімен бабамыздан үлкен, баламыздан кіші болып көрінеді. Оның көреген көкірегі бұдан жүз жыл бұрын-ақ бүгінгімізді көріп, келешегімізді болжап білген сияқты. “Арсыз болмай атақ жоқ, алдамшы болмай бақ қайда?” дейді Абай. Атақ үшін анасын сатуға да әзір, абырой-беделді сұрап та, жылап та, сатып та, жатып та алатын баққұмарлар мен даңққұмарлар қазір арамызда жүрген жоқ па! Болмаса “партия жиып, пара алған, бейілі кедей байсындар” дейтін санасы саңлаусыз жаны жаралылар аз ба. Құлық-сұмдықпен, амал-айламен дәулет жинап, сәулет асырып жүрген бүгінгі бишігештер мен бизнесмендердің бейнесін данышпан суреткер сонда-ақ салып берген ғой. Жарнамалап атағын жаю үшін миллиондаған доллар жинап, атын ракетаға жазғызып, ғарышқа жіберген, айбақтатып көше-көшеге ілгізген, күнде көгілдір экраннан көлеңдеткен бейілі кедей байшігештерден бүгінде қиналған халыққа қара бақыр пайда бар ма. Соларды сұңғыла ойшыл қазіргі замандастарымыздан бетер қалай көріп-білген десейді.

Ұлы ақынды айдай әлемге танытқан Мұхтар Әуезов “Абай жолы” эпопеясының эпилогында ел анасы болып қалған Әйгерімнің атынан: “Алтын терек, арсыға құлаш ұрған ардақты азамат, сен өлмейсің! Еліңнің жалғыз жаны — ең соңғы ұлы ма, қызы ма, ең кейінгі нәсілі бірде бір жан болса соның да кеудесінде сенің атың бірге кетеді. Сенің тірлігің бірге жасайды, сенің нұрың бірге жарқырайды!.. Өлім де жеңбес жан бар. Олар аз болса, соның бірі сенсің. Бұл өмірде өткендердің ішінде жалғыз болса, соның өзі сенсің” деген еді. Ақынның өзі айтқандай, бүгін баршамыз “Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы, өлмейтұғын артына сөз қалдырған” деп қайталарымыз айдан анық. Оның өлмес, өшпес, мәңгі тірі тұлға екеніне

150 жылдық мүшелін дүйім дүниенің торқалы той етіп атап өтіп жатқанының өзі-ақ айғақ.

Бүгінде Абайды білмейтін, білмеймін дейтін бірде-бір қазақ жоқ. Бірер шығармасын орысша болсын оқыған жұрттың бәрінің ол жайында мағлұматы бар. Әрине, Абайды білмеу ұят. Оның рухани мұрасын өмір оқулығы деп қастер тұтсақ, кітаптарын көптеп басып шығаруымыз керек. Мерейтой мәртебесімен біраз жұмыс жүргізіп, ақын шығармаларын қайта бастырып жарыққа шығарып жатқанымызбен, ол елдің қажетін толық өтей алмайды. Абай кітабы құран сияқты әр үйдің төрінде тұруы керек. Абайы жоқ үйдің құдайы жоқ. Жұртты ондай күнәға батырмасақ дейміз де...

1994 жыл.

ДАБЫЛДЫ ЖЫРДЫҢ ДАҢҒЫЛЫ

Жамбыл – Жыр. Жыр – Жамбыл. Бүгінде бұл екі сөзді бір-бірінен бөле-жаруға болмайтын сияқты. Қайсысын қалай қойып айтса да, құяр арнасы, саяр мағынасы біреу ғана. Жамбыл атын ауызға алсақ, құлақта таудан құлаған тасқындай ағыл-тегіл жыр сарыны күмбірлейді. Жыр десек, домбыра шанағынан күй шалқытып, отты өлеңмен өмір көріністерін кестелеп отырған, қардай күміс сақалын самал желпіп шабыт қанатында самғаған ақындар атасы көз алдыға келеді. Жыр мен Жамбыл бір кітаптың екі бетіндей егіз ұғымға айналып барады.

Дарқан халқы Жамбылдың дара тұлғасын дарынды жырдан жаратты. Дарынды ұлы дана халқының атағын айдай әлемге таратты. Бірақ жер жүзіне атын жаяр күдірет те, дүйім елді төбесіне көтерер құрмет те оған оңайлықпен келген жоқ. Қараңғы қапас кезде, соқтықпалы, соқтықпасыз жерде өмір кешкен оның қаршдай күнінен көргені езгідегі елдің телегей-теңіз көз жасы болды. Алыс та ауыр, азапты да ардақты жыр сапарына алғаш адым аттаннан-ақ ол сол езілген елінің ғұмыр бойы сойылын соғып өтуге бекем бел байлады. Бар байлықты өз қолымен жасап, жұқанасын да тата алмаған қалың жұртының мұңын мұңдап, жоғын жоқтауды мұрат тұтты.

Озбырлықтың ашы дәмін алғаш арқа-жонын осқан молданың тобылғы шыбығынан татып, қысастыққа шыдамай оқудан қашып келгенде әкесіне жағдайды: “Оқығанша молдадан, домбыраны қолға алам, өлең кірген түсіне жөргегінде мен болам”, – деп тақпақтай түсіндіріп, ендігі жерде үстемдік пен әділетсіздікке қарсы ымырасыз күресіп, “өлең сөзді дос қылып” ақындық салтын құратынын айтуынан-ақ оның өмір мұраты әу бастан айқындалғаны аңғарылғандай еді. Бұл бұлжымас бағдары “Қолыма домбыра алып талап

кылдым, бересіз қандай бата ұлыңызға?” — деп ауыл ағасы Сарыбайға келгендегі жыр жолдарында тіпті айшықтала түседі. “Біреулер малмен бәрін бөктеріп”, ақыл айтқанды жек көріп жүргенін, “біреулер әркімнің аузына жалтандап”, өзін-өзі арқандап жүргенін, енді біреулер “құнан мініп, құлан құрықтап, ай мен күнді ұстауға жуықтап, жүргеніндей” “қара сөзді қамшы қып” оңды-солды есетінін тізе келіп:

*Жаманның көңлі көкте, жерде — басы,
Алыс қой аңғарғанға екі арасы...
Жақсының өзі кішік, ойы биік,
Бірдей ме екеуінің мәртебесі?!
Қайсысын маған соның еп көресіз,
Әкетсем өзім тандап өкпелерсіз...
Сүйекемнің сүйгенін ойласаңыз,
Өлең болсын серігің деп берерсіз, —*

деп, сөз сөйлемес сиынбай, ақын пірі Сүйінбай сүйген ақындық жолын ұстауға ағаның батасын сұрайды. Ал өлең-жырды жалау, өткір сөзді қару еткен Сүйінбайдың ақындық жолы әділеттіктің, адалдықтың, адамдықтың ақ жолы еді.

Тұлпарды тайынан, дүлдүлді шаңынан танитын көзі қарақты көрі тарлан Сүйінбай да балауса ақынның қабілет-дарынын бірден байқап, одан ақыл-кеңесін аяған жоқ.

— Балам, өлеңің жүректің терең түкпірінен жарып шығатын болсын, — деді ол жас Жамбылға. — Жырларын жеке бірді-екілі адамға ғана емес, бүкіл халыққа жақса ғана құнды. Өлеңдерің адамдарға әрқашан тек ақиқат пен әділдікті айтсын. Жырларын ел ішіне кең жайылып, ауыздан ауызға таралып жүретіндей болсын. Сенің өлеңің өз айналаңда болып жатқан оқиғалар жайында айтылсын. Басқалардың әбден ширығып жауыр ғып таптап кеткен жеңіл жолын іздеме.

“Ақындардың ақыны, айдын көлдей ақылы”, жасыл жалды жолбарыс аруағы болған ұстазының өсиеттей осынау ұлағат сөзін Жамбыл өмір-бақи естен шығарған емес. Жүректен шықпаған сөздің жүрекке жетпейтінін көңіліне берік түйген ақын өмір тынысын, елінің тұрмысын әлеуметтік кең арнада көрсетуге бой ұрды. Өлеңдеріне ақиқат, шындықты ғана арқау етіп, ол өзіндік айқын әуен, айшықты мәнер тапты. Көркемдікпен зерленген кең тынысты қарапайым жырлары жұрттың жадына бірден ұялай кетті.

*Сары түнге сарылып кірпік ілмей,
Салқын күзде бір жылы үйді білмей.
Сахарада салақтап күндіз-түні,
Бұралқы ит пен малышының сиқы бірдей.*

Саяқ іздеп Саркемер, Сартаукұмнан,

Табылса деп жонымыз бір тилінбей.

Байтал түгел бас қайғы болып жүрп,

Қайтпекіі едік төсектен біз түңілмей, —

деп баяғы бай малының соңында салпақтаған кембағыл жылқышының бүкіл болмыс-бітімін, тыныс-тіршілігін, көңіл-күйін мөлдіретіп көз алдыға алып келеді.

Тыңдаушыларын ақынның ой тереңдігі баурады. Осылай ол ал беттен-ақ қалың бұқараның жыршысы, халық қайғысының жоқшысы болып қалыптасты. Сол арқылы өсіп-өнген ортасының сый-құрметіне бөленді. Оның:

Бай жалтаң, кедей қалтаң, халық дарқан,

Көп жердің дәмін таттық сыбай салтаң,

Елімнің азаматын таныс қылған,

От жырым, қызыл тілім, сенің арқан, —

деуі де сондықтан.

Еңбекші елдің табан ақы, маңдай терін сүліктей сорған шынжыр балақ, шұбар төстерді өткір тілмен қамшылап, обырларға қарсы өнерін от етіп шашты, озбырлыққа қарсы өлеңін оқ етіп атты. Күбідей күмнілдеген қуыс кеуде дүмділердің даурықпа дарақылығын мысқылдап, жатып ішер жалқаулығын әшкереледі. шық бермес шығайбайлығын шенеді. Қали мен Мөңке, Кәдірбай мен Кәкім, Шалтабай мен Шәбден туралы тіліп түсер сықаққа, мұрттай ұшырар мысқылға толы уытты өлеңдері осының айғағы.

Жаралғалы жегенің қазы, жамбас,

Қарның ашты дегенге адам нанбас.

Ет пен майды ішпе нығып тығып,

Адамшылыққа инедей орын қалмас, —

деп байлығының буына пісіп, ішкен мас, жеген тоқ боп, жалғанды жалпағынан басып жүрген Есенәлі деген байды орнынан тұрмастай етеді. Қайшыдай қыршып, қанжардай қиып түсетін, мысқылы мүсәтірдей ащы осы секілді сықақ өлеңдері аз емес. Тегінде, ағылтегіл нөпірлетіп, сөз топанын төгіп-төгіп жіберетін ақпа ақынның табан аузында суырып салып, бетің бар, жүзің бар демей, тіліп-тіліп тастайтын ондай өлеңдері тіпті көп болған тәрізді. Бірақ бізге жеткені бірден-бірге ауызша беріліп, халық жадында жатталып қалғандары ғана ғой.

Ақын әлгіндей әпербақан атқамінерлерге, олардың шашбауын көтеріп, сөз сауып мал табар ақындарға ұдайы халқы үшін қасықтай қанын қиған қаһарман ел ұлдарын қарсы қойды. Сөз сайысында сол еңіреген ерлердің ісін тіліне тиек етіп, айтысқа соны

мағына өкелді, халықты арқа тұтып, әрқашан жеңіп шығып отырды. Айтыстың алдаспаны Құлаңаян Құлмамбетке ол:

Сұраншы, Саурық батырым,

Шеніне дұшпан келмеген.

Ақ кіреуке жамылып,

Ат кетпеген кермеден.

Садағын белге байланып,

Жауға қылыш сермеген.

Қамын ойлап халқынын...

Тұғырда тұрып жем жеген, —

десе, шашасына шаң жұқпас жүйріктің бірі Қошқарбайдың Шашубайына:

Ерегіссен, Шашубай,

Еңсеңді үзіп кетермин,

Аспаннан түскен жасындай.

Қаракерей Қабанбай,

Қанжығалы Бөгенбай,

Шапырашты Наурызбай,

Соларға кезек бермеген

Ұраным менің — Қарасай! —

деп батыр бабаларының атын ұран ғып тудай биік көтереді. Бойға қуат, ойға нәр беретін олардың ерлік істерін айтып, осындай батыр ұлдары, біртуар тұлғалары болған елдің ешқашан қажыры мұқалып, қайраты қайтпайтынын айтады.

Асылы, Жамбыл айтыстары — қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылған асыл мұра. Айтыс өнерін ол өмір шындығын кең қамтып, терең ашып, езгі мен озбырлыққа, ездік пен опасыздыққа, мақтанғөйлiк пен мүртмерездiкке қарсы күресетiн күштi құрал етiп, асқар биiкке көтердi. Әдетте ауыз әдебиетiнде тән айтыс жанры бүгiнгi сан салалы өнерiмiзден өз орнын алып, барған сайын өркендеп бара жатса, ол — бұның бастауында осы Жамбыл мен Сүйiнбайдай, Жанак пен Орынбайдай, Шөже мен Арыстанбайдай жыр дүлдiлерiнiң тұрғанының арқасы деп бiлген дұрыс.

Қынаптан суырған қылыштай өткiр сөздiң қуатымен өмiрдегi келеңсiздiктi сылып тастап, жұрт жiгерiн жанитын осынау өмiршең өнердi Жәкеңнiң ел басына күн туып, ер етiкпен қан кешкен кешегi қырқыншы жылдары қайта тiрiлтiп, күдiреттi қаруға айналдырғаны әсте тегiн емес. Ақын сөзi қашанда жалынды ұран, дабылды құрал. “Шабыты келген ақпа ақын шың басындағы аш қыранға меңзес. Томағасын тартқанда алғыр қыран бар өңiрдi сәтте көрiп, шолып өтiп қимыл еткен шөл басын, қыбыр еткен тышқан жүрiсiн, қылаң етiп бұққан тұлкi түгiн лезде шалып қалғандай, айтыс

ағымындағы ақпа ақын да сондайлық көмескіні көргіш, бұлдырды білгіш болмақ шарт, — деп жазды ұлы Мұхтар 1946 жылы. — Бұл қасиет ақынға оңай орнамайды. Аса бір ерен шыққан жалын атқан дарынды жас болмаса, көпшілік шын ақпа ақын өнеріне бейім болған күнде де ұзақ-сонар сын кешіп, сан сайыста сілкілесе жүріп, сан рет жаға жыртып, тон тоздырып жетеді. Бірақ жеткен өнер сатысынан ақын шегінбейді... Осы аталған сыпаттар Жамбыл басында түгел бар еді” (М.Әуезов. Шығармалар. 18-том). Ал бүгінде айтысты кәсіп қып мал табудың көзіне айналдырып, жоқты-барды өлең ғып, жиын-тойда он бес минут дарылдап, көңілшек елдің көзін алдап, бәйгеге “Мерседес” пен “Жигули” немесе “Москвич” мініп жүрген әлеулай ақындардың қайсысында осы қасиеттің төрт құбыласы тең екен?! Қарапайым қара халықтың арман-ойын ту тұтып, ар-намысын қорғап, айтулы жыр сандақтарымен таңды таңға ұрып, тынбай айтысып, өнерін оздырып, жүйкесін тоздырып жеңіп шыққанда ат мінуден артық сый көрмеген, аларман үшін “жақ саууды” ар тұтқан Жәкең тірі болса ондайларды: “Ей, жыршылар, жыршылар, жыр айтар ма осылай?! Сөздерінің дәмі жоқ, күйлерінің мәні жоқ, пайдасыз жұртқа күр айқай!” деп тыйып тастар ма еді, қайтер еді деп ойлаймыз кейде.

Зерделеп, зерттеп, кілтін тауып, қыр-сырын аша алсақ, Жамбылдың айтыс өнері тарихы терең, тағылымы мол өз алдына бір өнеге мектебі. Қарсыласын басқа-көзге төпелеп, бірден тұқыртып тастамай, қадір тұтып, көтермелей отырып-ақ, астарлы әзілмен, уытты мысқылмен алды-артын орап алатыны қандай керемет десеңші! Әсіресе, Айкүміс, Бөлектің қызы, Нұрилла сияқты ақын қыздармен айтысында оның сұнғылалығы мен сыпайылығына тәнті болып, өлең тәрізді төтенше қиын өнерге тайлықпай бел бұған әйел затына деген асқан құрметін айқын аңғарасын. Осыны көре тұрып қазіргі айтыс ақындарының қыздармен сөз сайыстыранда: “Байың бар ма, балаң қанша, оларды үйге қамап қалай келдің?” деген тәрізді өгіздің танауын жұдырықпен тескендей, дөрекі, доғал қалжыңына ызаң келеді.

Ал Жәкең адалдық пен адамдықты ту тұтып, қалың ел, қара бұқараның ар-намысын жыртып, мұң-мүддесін қорғауға келгенде тауқырандай саңқылдап, серт семсердей жарқылдап, арқаланып, аруақтанып кеткен ғой дәйім. Қанау мен қысымға, әділетсіздікке қаны қас қиғақ ақын арамдық пен надандық, сараңдық пен доландық, орашалақтық пен оспадарлық секілді кеселдерді өткір сөздің уытымен сылып, менмендік пен мейірімсіздікті, қараулық пен қатыгездікті сын тезіне салып өтті. Туғанын білмес тура бидей келеңсіздіктерді сынағанда ол алыс-жақынға, атақ-дәрежеге қарап

кібіртіктеп күмілжіген жан емес. Әрине, ақынның бұл айбын-арыны атқамінерлер мен ауқаттыларға ұнаған жоқ. Өр үнін өшіру үшін ақынға олар қысым көрсетіп, тұрмыстан тарықтыруға, жасы жетпей жер таяндыруға барын салып бақты. Алайда Қазан төңкерісінен туған азаттық таңы оны қапас тұрмыстың тұңғиығынан арайлы өмірдің айдынына алып шықты.

Қазір Ұлы Қазан төңкерісі дегенде кірпідей жиырылып, онсыз да өркениетке жететін едік деп өректің желөкпелерге бұл пікір ұнамас та. Өйткені төңкеріс әкелген теңдікті, ұлы өзгерістер мен жаппай сауаттылыққа жеткізген өркениет жемістерін жылы жауып қойып, тек оның көлеңке жақтарын қазбалайтын әсіре ұлтжандылар аз емес қой. Бірақ қандайлық кемшілігі, қаншалық келеңсіздігі болса да оны алып ақын жаңа туған жарық күндей, жақсы заманның жаршысындай көріп, құшақ жая қарсы алды. Ұлы төңкеріс әкелген ұлан-ғайыр өзгерістермен Жамбыл өмірге де, өнерге де қайта оралды. Оның ағынан ақтарылып:

Мен ғасырдың айғағы жүзге келдім,

Ел бірлігін, бақытын іздеп едім.

Айды аялап, күн құштым, нұр жамылдым,

Жетпіс үште кездесіп іздегенім, –

деуі сондықтан.

Жамбыл дарынының бар қыры, бар гүлі осы жаңа дәуірде ашылды. Жаңа заман, жасампаздық істер қиялына қанат байлап, шабытын шарықтатып жіберді. “Тоқсандағы Жамбылға толқынданып сөз келді, көктеменің гүліндей кәрі өмірім өзгерді” деп енді ол жиын-тойларда Кеңес өкіметі, Коммунистік партия, оның көсемдері жайында, қанаттанған халық жөнінде емін-еркін көсіліп, жігіттей жалынмен жігерге толы жырлар толғайды. “Отанды сүй” дейтін өлеңіндегі:

Өсиетім: шындықты, адалды сүй,

Ардақтаған халықты, адамды сүй.

Елдің тіккен іргесін игілікке,

Тап бүгінгі бақытты заманды сүй, –

деп келетін сырлы шумақтар соның айғағы.

Осынау бақытты заман болмаса, дарыны жұрттан асып, дабылы қанша жер жарғанымен, Жамбыл да кезінде даңқы дәуірлеп, дүйім елді аузына қаратып, бертін ұмытыла бастаған жыр саңлақтары Құлмамбет пен Сарбастың, Бақтыбай мен Бөлтіріктің деңгейінде қалып қоюы кәдік қой. Сондықтан да ол өзін өмірге қайта әкеліп, өлеңіне өлмес күш берген заманын, қоғамын, Отанын жалындай сүйіп, жанындай жақсы көрді. Өзімен бірге түлеп, еркін өмірге қолы жеткен қазақ халқының жаңа, жарқын тұрмысын шынайы

шеберлікпен суреттеді. Сол бір шат өмірдің шырышын бұзып, фашист басқыншылары баса-көктеп Отан шебіне кіргендегі тоқсан бір жастағы Жамбылдың атой салып, атқа мінуі кереметтің кереметі.

Соның алдында ғана: “Жаңадан не айтасыз, Жәке?” деп сұраған хатшысына: “Жамбыл өлең айтпайды жантайған соң, жалқауырақ тартыппын қартайған соң” деп қамсыз жатқан қарт жырау асқар таудай еліне, байтақ жатқан жеріне дұшпан шапты дегенде: “Қаһар қаулап денемде, жыр да келді көмейге” деп, “Екі дүние айқасты”, “Өлім мен өмір белдесті”, “Аттан, батыр ұрпағым!” деп ұран тастады. Қанды қасап майдан алаңындағы елеулі оқиғалардың ешбірін қалт жібермей, жыр арнап, ата жаумен айқасқан кеңес халқын ерлікке үндеді. Былайша айтқанда, оны майдан мен қазақ даласының арасындағы дәнекер болды десе де сыйғандай. Қазақ жауынгерлерінің “Атамыз Жамбыл ақынға” деп хат жазып, оған “Жүз жасаған жүректен” деп жауап қайтарылуы осының айғағы. Сүйікті Отанды көздің қарашығындай қорғауға шақырып, өрен жыршы еліміздегі халықтар достығын мақтанышпен жырлады. Талай мәртебелі жиындырды өленмен ашып, мінберден тақпақтап сөйлеу арқылы өлең-сөз сияқты жана жанр жасалды.

Жыр алыбының дәл сол тұстағы еңбегін Ғабен, кәдімгі сөз зергері Ғабит Мүсірепов өте әдемі айтқан-ды. “Ақын даусы “қорған” дегенде де, “аттан” дегенде де дүниені жаңғырықтыруы керек. Жәкең даусы осылай шықты. Бір ғасыр жасаған даусы қарлықпастан кетті. Қызарған, бұлдыраған кәрі көз дүние аударыспағын түгел көріп отыратын сияқты еді, — деп жазды ол. — Ақын болсаң қыздырып айт, жылатып айт, күлдіріп айт, күйіндіріп айт. Жел ессін, дария шайқалсын, ой аунақшысын. Қанжардай қадал, оқтай атыл, ескілік дүниесі қансырап қалсын... Жәкең жырларының рухы осындай ғой” (Ғ.Мүсірепов. Таңдамалы шығармалар. 3-том).

Өмірдің өзінен оқуы, тұрмыс тәжірибесінен тоқуы ұшан-теңіз ұлы жыршы айырмашылығы күн мен түндей екі дәуірдің куәсі болып, қиын да қызықты ғұмыр кешті. Жүз жылға жуық ол халыққа халық туралы сыр шертіп, жыр толғады. Жамбыл жырлары бүгінгі таңда да тәуелсіздік алып, егемен ел болып, өркениетті қоғам орнатуға бекем бел буған Қазақстан халқының жүрегіне өз күшіне деген сенім ұялатып, қуанышқа құлшынтаы, достыққа ұмсынтары шәксіз.

Осы арада мынадай бір мәселелерге тағы да тоқталып өткен жөн тәрізді.

Бірінші, кешегі жеке басқа табынудың зардаптарын сынау науқаны Жәкеңнің шығармашылық еңбегіне соқпай, көлеңкесін

түсірмей кеткен жоқ. Жаңбыр бір жауса, терек боп екі жауатын кейбір әсіре белсенділер: “Оның шығармашылығы шамалы, сарай ақыны болып, бар бітіргені Ленин мен Сталинді мадақтау болды” деп те соқты. Өз ортасының сөзін сөйлеп, өз дәуірінің жырын жырламаған дарын бар ма бұрын-соңды тарихта! Әлемді дүр сілкіндіріп, адамзат тарихында тың серпіліс туғызатын ірі тұлғаларды жалғыз Жамбыл ғана емес, күллі Кеңес елінің, тіпті жер-жүзінің айтулы ақын-жазушылары жыр етті. Сонда солардың барлығының шығармашылық деңгейі, дарын қабілеті шамалы болғаны ма. Міне, енді Кеңес өкіметі құлап, Коммунистік партия тарап, социалистік қоғамның қабырғасы қақырап қалды. Сонда қалай, сол үкімет пен партияның сойылын соғып, қоғамдық құрылысын өзекті тақырып еткен әдебиетімізді, жалпы тарихтағы жетпіс жылды түгел сызып тастауымыз керек пе? Жоқ. Ендеше, өз дәуірінің үні болғаны үшін ұлы ақынды кінәлау бері қойғанда артық, әрі барғанда әбес.

Екінші, еті қызып елеріп алған кейбір көкезулер: “Жалпы, Жамбыл деген ақын болған жоқ. Ол Кеңес өкіметіне жағыну үшін қолдан жасалған жыршы. Оның өлеңдерін Ғали мен Тайыр, Қалмақан мен Қасым (Тоғызак) тәрізді әдеби хатшылары жазып берген-міс” деп көкиді. Жаркыным-ау, сонда олар осындай өлеңдерді өздеріне жазып, ұлы ақын боп кетпей қайда жүрген?! Өзге-өзге, оның ақындығына шек келтіру кешірілмес күнә. Жамбылдың кеңес дәуірінің даңқты жыршысы деген аты шықпай тұрғанда-ақ, 1924 жылы Тәшкентте шығатын “Терме” атты журнал-алыманахтаның қысқаша өмірбаяны жарияланып, кейбір кесек шығармаларының аты аталып, өз нұсқасындағы “Көрғұлы” дастанын он бес күн жырлайды деп атап көрсетеді. Одан өзге “Садыр патша”, “Шалтабай” сияқты эпикалық шығармалары болған дейді. Бір өкініштісі, “Көрғұлының” екі мың жолынан басқа олардың қолжазбасы сақталмаған. Осының өзі-ақ оның дәрия кеуде дарынды жыршы, даңғайыр ақын екенін дәлелдемей ме?!

Үшінші, Абай мен Жамбылдың дәреже-деңгейін безбендеп, таразыға тартуға тырысушылық шаң беріп жүр. Кей дастарқанның басында: “Абайдың басын берсін, Жамбылдың жасын берсін!” деп бата жасасаң, немене Жәкең көп жасаудан басқа түк бітірмеген бейшара шалдың бірі ме екен?” деп шап ете қалатын әсіре жамбылшылар да бар. Құдай-ау, Жәкеңнің бақытының өзі осы жасы емес пе. Осынша жас жасамай, төңкерістен бұрын кетіп қалса, ол қазіргідей атақ-даңққа жетіп, шырқау биікке көтеріліп, айдай әлемді аузына қаратар ма еді?! Абай мен Жамбыл “Қазақ әдебиеті” атты айдын дарияның екі бастау көзі, құнарлы қос қайнары емес пе?!

Бірі жаңа жазба әдебиетінің негізін қалаушы да, бірі телегей-теңіз ауыз әдебиетінің қазыналы қоймасы. Екеуі қосылып, қазақ поэзиясы деген сәулетті сарайдың еңсесін асқақтатып тұрғаны қайда?!

Ал Жәкең өз өмірінде Абайды қадір тұтып, құрметтеп өткен кісі. Сырттай атына қанық Абайға оның оқыған ұлы Әбдірахманы Алматыда қайтыс болғанын естіп, өлеңмен жұбатып көңіл айтып, жиені Әбсеметтен сәлем жолдауы сыйластықтың белгісі емей не! “Мынау тұрған Абайдың суреті ме. өлең сөздің ұқсаған күдіретіне” дейтін де Жәкеннің өзі ғой.

Ол аз болса, ел аузында мынандай бір әдемі естелік және бар. Абайдың жүз жылдығы алдында Алматыдан арнайы сәлем бергелі үш-төрт ақын-жазушы ауылында жатқан Жәкеңе барыпты. Дастарқан басында әдейі әзіл болсын деді ме, әлде не айтар екен деп қарт жырауды сынағысы келді ме, қонақтардың бірі отырып:

— Жәке, осы Абай қандай ақын? — деп сұрапты.

— Абай ма, ақын емес... — деп төмен қарайды қария. Сәлден соң басын көтеріп алып: — Абай қандай ақын дейсің, ә? Абай ақын ба екен, ақынның пайғамбары емес пе! — деп саңқ етіпті.

Осындай қос арыстың, қос алыптың арасына сөз сыналып, сыйластығына шүбә келтіруіміз ұят-ау. өзі!

Жамбыл жалғыз Абайды ғана емес, барша адамзат баласын бауыр тұтқан ұлы адам. Бұдан алпыс жыл бұрын Кавказды аралап келе жатқан ақынға жолыққан бір шетел жазушысы:

— Жамбыл мырза, Сіз жер бетінде құрдастарыңыздың аз қалғанына бақыттысыз ғой! — деп құйтырқылау сұрақ қойыпты. Сонда достықты ту тұтып, халықты қашан да күдірет деп білетін ақын іркілместен:

— Сіз қателесесіз, менің бақыттылығым қайта менің құрдастарымның көптігінде. Жүз жетпіс екі миллион кеңес азаматы — менің құрдастарым. Олар да, мен де, менің бүкіл Отаным да өзіміздің нағыз өмір сүре бастағанамыз Ұлы Қазан төңкерісінен бері ғана деп білеміз, — деп жауап беріпті.

Ұлы ақынның сол құрдастары қазір Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы аумағында ғана үш жүз миллионға жуық. Оған Жамбыл жырларын өз тілінде оқитын әлемнің отыздан астам елін қосса, ақын құрдастары жер шарының тең жартысына жетеді. Бұл жыр алыбы ұрпақ сайын жасарып, жасай береді деген сөз. Тоқ етерін түйіп айтсақ:

Жер жүзіне жайылған алып үні

Жамбыл — жырдан жаралған халық ұлы.

1996 жыл.

ТЕРЕЗЕСІ ТАГОРМЕН ТЕҢ

Сәті болар істің орайы ғайыбынан келе кетеді. Менің сөзстанға сапарым да солай ойламаған жерден түсті. Арнасында қазіргі Қарағанды мемлекеттік университеті шаңырақ көтерген пединституттың ақырғы курсыңда оқып жүрген кезім. Облыстық газеттерде ара-тұра өлеңдерім жарияланып тұратын. Кейде курстас досым Юра Нестеровтың аударуымен жазғандарым орысша да жарық көріп қалады. Мединституттың талапты жастарын тартып әжептәуір әдебиет үйірмесін құрғанбыз, ұдайы шығып тұратын оның жазбаша журналы да бар. Жиі-жиі бас қосып, жазғандарымызды талқылап жатамыз. Оның үстіне институт қабырға газетінің білдей бір редакторымын. Студент тұрмысының келеңсіз көріністерін қағас қалдырмай, сын салағына да іліп қоямыз.

Сондай қарекет-қимылдарым қатеріне ілініп қалды ма, қайдам, бір күні аяқ астынан облыстық комсомол комитетіне шықырылмасым бар ма? Себебін білмей, басым дал боп дағдарып, ақыл алтау, ой жетеу болып шақырылған жерге барсам, екінші хатшы қабылдап, құттықтап қолымды қысқаны ғой. “Облысымыздың келешегінен үміт күттіретін жаңа талап қаламгерлерінің бірі ретінде жас жазушылардың республикалық мәслихатына делегат етіп ұсынып отырмыз. Артқан үмітімізді ақтайтыныңызға сенеміз. Желтоқсан айының ортасына таман оншақты адам Алматыға жүресіздер”, – дейді. Сөз естіп, сөгіс алып қаламын ба деп күпті көңіл, күдікті сезікпен келген басым, мұндай қуанбаспын. Қаншалық өнеркәсіп алыбы деп қопақардай қылғанмен, облыс орталығында оқып жүрген жасқа астананы бір көріп қайтудың өзі не тұрады. Оның үстіне шығармаларын бас алмай оқып, сырттай ұстаз тұтып жүретін жазушы ағалармен жүз көрісіп, ақыл-кеңесін өз аузынан есту қандай ғанибет!

Шынында да, ұстаздың кітаптан оқыған мың сөзінен де өз аузынан тыңдаған бір сөзінің әсері әлдеқайда күшті болатынына көзім сонда жетті. Сол тұстағы Үкімет үйінің мәжіліс залында өткен мәслихатты аты әлемге әйгілі академик жазушы Мұхтар Әуезовтің өзі ашты. Оқулықтардағы суреттерінен жүрегімізде жатталып қалған таныс жүз. Бұрынғыдай емес, жазық маңдайы тіпті жарқырап, буырыл тартқан бұйра шаштары екі самайда үрпиіп, толқынданып барып желкеге тұрып қалған. Токтасқан жасына қарай толысқан мол денесі маңғаз мінезін айшықтай түскен тәрізді. Маң-маң басып мінбеге көтерілгенде көз біткен соған тігіліп, көңіл біткен соған ауды. Оң қолын мінбердің жақтауына соза салып, жөткірініп алып ол сөзін бастады. Әрине, сол кездің өктем үрдісі бойынша орысша сөйледі. Әуелі бірер минут күмілжіңкіреп, тапырақтаған тайдай кібіртіктеп барып, құлағының түбінен тер шыққан жүйріктей көсіліп кеп берді дейсің. Өз ұлтының мақамымен орыс тілін қатесіз сөйлеудің кереметін мен сонда көрдім.

Қаламгерлік қарекеттің зейнетінен бейнеті көп, инемен құдық қазғандай қиын жұмыс екенін айта келіп, оның жазушыны спортшымен салыстырғаны күні бүгінгідей құлағымда. Екеуі де ерінбей-жалықпай, ертелі-кеш жаттығып, дамыл-тыным көрмеуі керек. Тер төгіп, еңбек етпесе, екеуінен де нәтиже шығуы неғайбыл. Сондықтан сөз өнерін мұрат тұтқан кісі ұдайы оқып, үйреніп, іздене беруі ләзім, онсыз қадам көсіліп, қалам төселуі қиын. Тіл ұстартып, өнер қуар адам спортшыдай үнемі сар бабында болуы шарт. Ал жазушының одан бір айырмашылығы — жасы ұлғайған сайын тәжірибесі толысып, шеберлігі шыңдалып, қарым қуаты да, дарын қуаты да күшейе түседі. Спортшы болса, жасы ұлғайған сайын күші азая береді. Демек, еңбектенбей, бейнет көрмей жазушы бола алмайсың. Талаптың өзі, таланттың көзі еңбек қана. Онсыз арақ тұрсын, апиын ішіп шақырсаң да шабыт тумайды. Ұстаз сөзінен бір ұққаным осы болды.

Мәслихатқа жиналғандардың басым бөлігі ақындар екен. Туымысынан ақын халық қазақ үшін бұл жақсы және жарасымды да. Бізге алуан үнді, сан қырлы шабытты да сауатты ақындар көп керек, — деді ол. Осы сөзді естігенде бұдан бір жыл бұрын оның “Қазақ әдебиеті” газетінде жарияланған жырқұмар ғалым әрі батыр Мәлік Ғабдуллинге жауап хаты ойға оралды. Сөз патшасының ұлы тілеуқоры, үлкен жанашыры қазақ жырындағы қадау-қадау соны ізденістерді тілге тиек ете келіп, Сәбеңнен бастап, сол кезеңнің құллі ақындарын жеке-жеке атай отырып айнымастай әділ бағасын

берген еді. Оның “...Кешкі кең сахараның алысынан берісіне қарай кешкі жайлау отындай жарқырай түсіп көз тартып тұрған көрікті өлеңдер қатары. Бұнда қырғи тілді Асқардан, сыршыл үнді Әбділладан, майдақоңыр Ғалидан, басым сөзді Тайырдан, күйлі-мұңлы Қасымнан, ізденгіш те тапқыш Хамиттан, өзіне бөлек сырлы сазды Сырбайдан, салқын ойлы Саиннан, тағы талай үлкенді-кішілі ақындарымыздан көңіл медеу етерлік көп шығармаларды атай аламыз”, – деген жолдары жадымызда жырдай боп жатталып қалған. Енді міне, еркін ерке, шалдуар шөлкес мінезіне қарамай бағбандай баптап, бүркітшідей баулап, түрлі-түрлі тұнық үнді ақындарды көбейтіп, қанаттандыра берейік деп тұр.

Әдебиетте және әркімнің өз орнын білгені абзал. Осының алдында Тайырдың “Тасқын” дастанын түкке жарағысыз ғып, жалпы жырларын жерден алып, жерге салған солақайлау бір сыңарезу сын шыққан. Әлгі хатта Мұхаң ақынға араша түсіп әдебиетіміздің өркенін өсіріп, көсегесін көтеруге оның қосқан үлесін айтып, мінсіз мүсіндей бірегей көркем кестелі туындыларын алға тарта отырып, сынның сарыны: “Тайырға айтатын тон емес”, – деп тойтарғанды. Сол пікірді қайта қайталап тарқатып жатпай-ақ, әдебиеттегі әр ұрпақтың өз орны болатынын, соны қанағат тұтып кастерлей біліп, әдептен озбау керек екенін егжей-тегжейлеп ежіктемей-ақ біреп сөзбен түсіндіріп берді. Әйтпесе бесіктен белі шықпай жатып әкесінің сақалына жармасқан сотанақ баладай ұрда-жық содырлы сын бел алып кетсе, әдебиетімізді бастан ұрған танадай мәңгіртіп, басыр ғып тастауы да кәдік.

Асылы, ақын-жазушыдан жарнамасы көп халық жоқ, деп ол тағы бір ойдың ұшығын жалт еткізді. Дүниеге ақын келді деп алдымен оның өлеңін басамыз. Кейде сәт сапар айтып тұсау кесерін жасап, тілек білдіреміз. Сонан соң жазғандарын жинақтап, кітап етіп шығарамыз. Одан ол кітапқа пікір білдіріп, асылы мен жасығын ажыратып береміз. Бұдан артық жарнама бола ма! – деді. Бұдан отыз жылдан астам бұрын айтылған осынау пікірге күні бүгінге дейін қайранмын. Біз болсақ қой, жарнаманың не екеніне нарықтың қыспағымен енді ғана жасымыз алпыстан асқанда әрең көз жеткіздік. Сол кезде жарнаманың не екенін зерделеп, түбі оның керек боларын ескертіп жүрген Мұхаңның ойы қандай көрегендік, қандай кемеңгерлік десейші!

Сонау елу алтыншы жылдың желтоқсанындағы сол мәслихатқа қатысып, ұлы Мұхтардың көзін көріп, сөзін тыңдаған, балалық бал күндері Ұлы Отан соғысының от-жалынына шарпылып, қиын-

дықпен өсіп ержеткен біздің арамыздан кейін талай белгілі ақындар мен белді жазушылар шықты. Бәлкім, бұл қазақ көркем ойының қызыры болған Әулие дарынның шапағаты да шығар. Әйтеуір сол толқыннан қара жаяу қалғаны жоқтың қасы. Кітаптары сөрелерге сыймайтын айтулы әдебиетші болмағанмен, біз де журналистиканың жуан тобық еңбек торысы болып шыға келдік. Соның арқасында талай әйгілі ағалармен дәмдес-түздас, сыйлас-сырлас болдық. Солардың бірі, заманымыздың заңғар жазушысы Ғабиден Мұстафиннің өз аузынан естіген Мұхаң туралы тамаша бір естелік бар.

Дананың пейілі даладай, мінезі баладай болатыны бар емес пе. Мұхан да шалқып-толқып көңілі көлдей боп отырып сәл нәрседен шарт сынып, кілт ете қап кіді мінез танытады екен. Бірде Алматыға Үндістанның премьер-министрі Джавахарлал Неру келетін болады. Оны үкімет деңгейінде қарсы алу үшін Қазақстан Министрлер Кеңесінің сол тұстағы мәдениет жөніндегі орынбасары Төлеген Тәжібаев бас боп бір топ адам шығады. Олардың арасында Жазушылар одағының басшыларынан Ғабекең және Мұхан болады. Әуешайдың басында жазушыларды көріп кеп сәлем берген. Кешегі Қазақ мемлекеттік университетінің ректоры, бүгінгі республика басшыларының бірі, профессор Т.Тәжібаевқа Мұханның кәдімгідей пейілі түсіп:

— Пай-пай, бүгінде біздің зиялылардың деңгейі қалай өскенін мына Төлегеннің жүріс-тұрысының өзі паш етіп тұрған жоқ па. Киім киісінің өзі қандай, бәрі де бойына қона кеткен, — деп разылық райын білдіреді.

— Мұха, Неруге деген гүлді өзіңіз тапсыратын болыңыз, — дейді Төлеген.

— Ер адамға ер адамның гүл тапсырып жатқаны жөн болар ма екен, өзі?! Бұрын-соңды жол-жора, салт-дәстүрде бұл әдет жоқ сияқты еді, — деп ғұлама аға күмілжіп қалады. Онысына қарамай біреуі әкеп оның қолына гүлдесте ұстатады. Осы екі арада мәртебелі мейманның ұшағы келіп қонады да, қарсы алушылар солай қарай беттейді. Ықтиярсыз алған гүлді жәй бір сыпыртқы сияқты салбыратып, қалай болса солай ұстап, әлі де ойланып келе жатқан жазушыға көзі түсіп кеткен Төлеген:

— Мұха, гүлді кәдімгідей көтеріп ұстаңыз, — деп қалады. Сол арада Мұхан да шарт сынады.

— Пәлі, мен сені көргені бар көшелі азамат деп жүрсем, аузын шымшып бұған қапшықтай тырсыып ештеңе білмейді екенсің ғой